

Написане лишається

ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921 – 1949 РОКИ)*

№445

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[7 листопада 1937]

Закуток. 7-XI-37

Мій пречудесний і прелюбний Люб, від тебе сьогодні немає листа, але я вчора балакав з тобою і головне знаю. Думаю, що з “ними” ти вже підписала baill і тепер лишається тільки справа з книгою. Вчора я тобі писав, щоб ти знайшла A[ndré] G[ide]’а телефоном і попрохала його прискорити побачення. Сьогодні я ще раз це пропоную тобі і до вчорашніх мотивів твого поспішання додаю такий. Я одержав листа (нарешті!) від Ст[аніславського]. Він одержав з Америки листа й з інших місць. Фурфісти пишуть, що вони цілком приймають конкордизм, а від мене в великому захопленні. Моя фігура немовби починає скрізь по укр[аїнських] землях і колоніях (занадто, на мою думку) випинатися в опінії укр[аїнського] робітництва. Уже мене називають укр[аїнським] Троцьким (щоб мені не так уже й приємно). Одно слово, укр[аїнська] поступова Рев[олюційно]-соц[іалістична] думка шукає свого... ідола (“релігійний спосіб думання!”). Добре, нехай, ми їм дамо конкордизм і небезпеку буде зведено до можливого мінімуму. Та це потім. А тепер річ у тому, що, коли є на мені увага укр[аїнського] опозиц[ійного] колектива, то нема сумніву, що є й увага Москви та ГПУ. Одже, з цього погляду, твій якомога швидчий поворот додому є бажаний. Оцей мотив (ні трішки не ховаючи) ти вистав (на побаченні, не телефоном) і A[ndré] G[ide]’у. Скажи йому, що є деякі дані думати, що ГПУ має певні наміри щодо мене. Тому нам би хотілося (поки ми можемо), знайти поміч і піддержку у Франції для конкордизму в якійсь авторитетній сильній особі. Тому й поспішаємо з справою видання і презентації. Крім того, розуміється, твоя присутність просто необхідна біля мене (можеш навіть сказати, в яких умовах ми живемо).

Мені здається, що це повинно його посунути на більшу увагу та активність (якщо, розуміється, самі основи конкордизму його ідеології не противні конкордизмові. Чого я, читаючи його книги, а надто “Retour” і “Retouches”, ніяк не можу припустити). [Тут стоїть знак вставки x) і над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] x) Але поспішання вернутись не значить, що треба кинути справу і їхати. Ні, старатись довести до кінця, але, коли буде занадто затягатись, доручити комусь і тоді вертатись.

Пише Ст[аніславський], що т[овариш] Ференць тільки з тактики займа такі позиції (не ворожі до Москви і ворожі до ФУРФО), щоб зміцнити організацію, щоб вороги поки що не зруйнували її. Адресу він змінив та, мабуть, не подав на пошті другої. До мене, мовляв, ставляться дуже прихильно, але з тактичних мотивів поки що стараються не виявляти себе. Такі, мовляв, обережні. Не знаю, мені така обережність не здається доброю тактикою. Результат уже є той, що виклика такі підозріння. Побачимо. Цікаво, що казав Микола.

*Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – № 1-12; 2016. – № 1-11; 2017. – № 1, 6 – 12; 2018. – № 1-5.

Голубонько, посилаю тобі адресу, на яку можна звернутися в справі конференції: *Independent News, Service de Presse Hebdomadaire du Bureau d'Informations Franco-Britanniques, 219, rue St Denis Paris, Tel. Cen 71-96¹* – це не є установа, що має безпосереднє відношення до конференції, але там, напевне, мають всі інформації й дадуть їх тобі, як представниці організації українських робітників в Америці (ФУРФО) в справі участі на конференції.

Щоб цей лист одійшов ще сьогодні, іду до Каніва. У нас – сонце й я пишу тобі цього листа в сонячній купелі. А ти, моя бідненька, все ж таки повинна ще бігати, клопотатись, хвилюватись. Але, сподіваюсь, [на лівому полі дописано:] уже хутко й ти будеш тут зо мною. – Якщо A[n]dré G[ide] відмовиться допомогти (чого, ще раз, просто не в'являю собі), коли J. Romain не годиться, то, може, Dorgeles²? Він був в СРСР і теж обурений вернувся.

[На першій сторінці листа, ліворуч від основного тексту, дописано:] Манмун дорогий мій, єдиний, швидче приїзди, бо виноград (повішений в *lingerie*) псується і я мушу його їсти швидким темпом, вже майже немає. Ну, нічого, з'явилися дати замість винограду. *A elle est belle toujours³*, не зважаючи ні на що. Правда, Крохонько моя?

[Під текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Якщо вже підписала *baill* і мусиш виїхати з будинку, то яка ж тепер твоя адреса буде? Мабуть, напишеш? [Над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Пише Ст[аніславський], що Ник[ифор] Як[ович] прийняв конкордизм і, здається, дружина теж. Листи амер[канц]ів про мене, видно, зробили сильне вражіння на нього (Ст[аніславськ]ого). Хай тобі буде бадьоро, весело, надійно і певно, моя пречудесна. Всією душою і єством Твій.

№446

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[8 листопада 1937]

Paris, Понеділок, 8-XI.

Мій єдиний, ти вже знаєш, що підписано *baill*, що я маю виїхати до Жанни. Це краще, бо все одно не надовго, а брати кімнату поденно занадто дорого. Я трошки платитиму J[eanne] за пансіон і це їй буде підмога, бо в неї роботи нема, є тільки одна лекція з хлопцем 300 fr на місяць, і це все. Надії, перспективи є, але реалізація – не відомо коли.

Спасибі за всі поради. Щодо A[n]dré G[ide] я б і сама зробила, як ти кажеш, але діло в тому, що телеф[он] його, (а він напевно є), нігде не позначений. Одже, телефувати йому безнадійно. Мені обіцяно улаштувати побачення, як тільки він з'явиться в П[арижі]. Я глибоко певна, що це буде. Незручно зараз тобі розповідати, хто та як обіцяв. В кожному разі, я певна, що це буде. Коли б же раптом щось трапилось несподіване, – я пішлю листа без рукопису на його п[аризь]ку адресу, з проханням переслати, якщо він на селі, прикладу до твого листа свого з тими увагами, що ти пишеш, і попрохаю відповіді, бо тільки, мовляв, через його сижу в П[арижі]. Ти не встигнеш мені на цього листа відповісти, але все ж таки напиши, може, побачення ще не буде, хоч це й неймовірно.

Коли б він не згодився, є J[ul] R[omain]. Але це вже не те. Він до політики байдужий і ледве чи зхоче втручатись. Але спробувати можна. Пулай? Мало цікавий, та й, здається, до M[osk]ви занадто прихильний. А може все ж таки спробувать, може, порадить видавництво. Напиши свою думку.

Так, мій голуб єдиний! Ми поїдемо разом до Ам[ерики]. Хоч небезпек на найближчі роки нема, але нам розставатись також не годиться, хоч би тільки через те, що нам це тяжко. Хай собі Іванище користується всім тим добром, що ти йому так щедро даєш, але ми ж теж маємо своє життя, воно також чогось варте; “*que diable!*”¹ Грошей знайдемо! Будемо дуже економити на всьому. Потім “Плян” повинен принести прибуток². Потім моя книжка також має з'явитись³ (Спочатку має бути написана, звичайно!) Але все це легке. Не знаю, чому ми маємо нахил перебільшувати труднощі? Звичайно, це досвід створює таку звичку, але так не

повинно бути. Успіх всіх наших проектів забезпечений, бо все, що ми проектуємо, є на користь людству, продиктовано не особистими інтересами, а загальними. Правда, Мій!?

Так, я лишуся, скільки потрібно буде. Тепер мені буде легше, я гадаю. Якщо буде час, я пошукаю матеріалів нових до книги.

Вчора цілий день боліла голова. Було пригнічення і всякі тяжкі почування. Прийшла додому о 6⁰⁰ і зараз же лягла в ліжку. І думки понеслися до тебе й все змінилось, затихло, навіть біль голови заспокоївся. Сьогодні ранок. Голова ще трошки поболює, але це вже рештки.

О 8-ій побачення з Миколою. Розпитаю про конгрес. Щось він мені здається якимсь ефемерним, нереальним. Хіба що тоді, коли змінили місто його проведення, він здійсниться.

Готуйся до нього в кожному разі. Мабуть, також з тобою поїду?! Це ж дорога зайва буде, кімнату ж треба тобі мати. Добре? Але, коли тобі здаєся, що цього не треба робити, тоді, звичайно... я згожусь.

Сьогодні мають зареєструвати bail і мені принести мого (два екземпляра: *proprietair'ovi*⁴, та *locatair'ovi* по одному). Сижу та чекаю. Мав принести не пізніше десятої. Зараз 11-та. Весь ранок загублено, а, крім того, непокій – чи не трапилося чогось з хлопцем? Добре, що вже маю гроши і що вони вже не можуть цофнутись. Це я пишу, але такими дрібничками повно в мене й це втомлює більш, ніж серйозні справи.

Дитинонько, чи закрито вже жасмін? Починає ставати холодно, а трактором робити не можна через дощ, то чи не краще взяти когось, щоб зробив руками? Правда, дитинко, але тільки не [слово написане нерозбірливо] щоб робив! Добре?

Напишу ще ввечері, після розмови з М[иколою]. А поки що бувай здоровий, веселий, бадьорий, щасливий та спокійний-спокійний! Твоя!

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту дописано:]

Пиши на Жанну тепер: J. Handel II, Place Champeret.

№447

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[8 листопада 1937]

Закуток. 8-XI-37

Моя рідна, моя ніжна, в твоєму листі після підпису бая не чується цілковитого задоволення, заспокоєння. Ти немов би ще чи сумніваєшся, чи розчарована, чи боїшся. Нічого, голубонько, ти маєш рацію: все буде добре. Розуміється, буде добре, а до царства фашизму ще досить далеко у Франції.

Та, дійсно, наняти кому іншому було б досить важко, треба було б сидіти довго і втрачати багато часу, сил, грошей. Краще ми вживемо це на щось корисніше. А “вони” будуть поводитися тихо, спокійно й не даватимуть приводу до нарікань. (Ти ж узяла чи візьмеш зобов’язання, про яке була весь час мова? Щось ти про це в листі не кажеш. Ти тільки про їхні наміри бути тихими кажеш. А цього мало. [Тут кілька речень вставлено між рядками основного тексту і написано нерозбірливо, прочитується “юридична страховка”] Це ж наш засіб виселити їх, коли не будуть “слухатись” після підписання бая. І сумно. В чому річ? Я в кожному разі дуже (поки що!) задоволений, що так закінчилось. І будинок нанято і робітникам^{*}, і не 6-9, і за пристойну ціну. Звичайно, без тебе цього не було б, і ціна не та була б, і, головне, не було б страховки ні матеріальної ні юридичної. Так що твій приїзд був абсолютно необхідний і ти, моя голубонько, вже потерпи до кінця.

Я гадаю, що коли ти наведеш A[ndré] G[ide] той мотив, про який я вчора тобі писав (можливість уваги до мене ГПУ), і необхідності тобі бути швидче зі мною, то він не тільки швидче прочитає, але й постарается швидче улаштувати видання і дасть правильну передмову (так, принаймні, я реагував би на таку

* Це слово підкреслене хвилястою лінією.

ситуацію людей). І, таким чином, ти зможеш, дійсно, швидко вернутися. Я рахую, що від сьогодні (8-ме) ти пробудеш максимум ще 10 днів у Парижі. І тоді вже будеш спочивати, спочивати, моя єдина.

Але не думай, Кохонько, що ми будемо тепер... дуже "багатчі". Я вже, здається, писав тобі, що з цієї 1000 fr. у місяць нам, по виплаті гіпотек, страховок, податків, лишиться тільки 540 fr. "Багацтво"... "середнє", як казала Леночка". "Безбедно" на це жити не зможемо, але "бедно" прожити, може, зможемо. Трохи жасмін дасть. Трохи, може, літерат[урний] заробіток в Америці (який поки що є рівний 0), та й проживемо. В кожному разі, це вже, здається, певне, хоч це, може, вже буде забезпечене. Хай 540, аби бути певним, що вони щомісяця будуть, ми й до них якось пристосуємось. Коли мені їжа коштує на день 5 фр[анків] і я цілком нею задоволений, ще й зменшувати міг би без шкоди для себе, то вже не страшно. Правда? Але може бути й краще. Хто зна, як підуть наші обставини, може, й цілком собі зможемо забезпечити фіз[ичне] існування? В кожному разі, ми маємо себе і конкордизм. А це – мільярди. Одже... хай живе життя, конкордизм і ми з ними! Еге ж? Так що до побачення, Люб? Ой, радість моя. [Праворуч від основного тексту дописано:] Мабуть, з Миколою видання програми не вийде. Коли б він і згодився, то хтозна, чи згодяться [продовження над текстом на перевернутому аркуші:] ті, що утримують гроші в руках. Ну, що ж, на всякий випадок збери інформації про ціни на друк. А там будемо бачити. Головне тепер: фр[анцузьке] видання.

[Ліворуч від основного тексту дописано:] В п'ятницю, 12 - X², останній день збору жасміну. Дуже вже мало його буває, – ночі вже досить холодні і "начало любови" відчувається. Але після нього так гарно, бадьоро. Побачиш.

[На першій сторінці листа під основним текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] А як "вони": задоволені, раді, що мають "свою" хату? Будуть тримати в чистоті? *Constat* зроблено?³

[На першій сторінці листа над основним текстом, праворуч від дати, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Що, паризьке українське Іванище почина виявляти до мене увагу? Нехай, може, це йому буде не на шкоду.

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Може, побачиш іще Миколу, то постав йому виразно питання: як же так, що Ференць і його організація заявляють, що до Москви не мають опозиції і осуджують фурфудистів за опозицію? Як же це треба розуміти? І як же його організація [продовжено ліворуч від дати перпендикулярно до основного тексту:] (Миколина) хоче з цією організацією об'єднуватись? На якій ідеологічній платформі? Не опозиція Москві чи опозиція за її політику на Україні і по всьому СРСР? **Неодмінно спитай!**

[Праворуч від основного тексту дописано:] Весь час мене муляє і навіть болить, що ти невдоволена після підписання бая. І сумно. В чому річ?

№448

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, "Закуток"]

[9 листопада 1937]

[У лівому кутку аркуша – малюнок фотографа, який фотографує жінку в стилі "ню". Підпис:]

La Rotonde

La Rotonde en Montparnasse

*en Montparnasse*¹ _____

105. В^d. du Montparnasse

Paris².

68-84

Paris.

Tel. Danton

68-85

68-86

Мій любий,

1e 9-XI.

Ти бачив, з якого шикарного місця я тобі пишу! Гуляю на всю губу, бо маю гроши. До речі, як мені їх переслати, я ж не можу тримати тут при собі,

не маючи постійного помешкання. На біжучий наш рахунок через Compt. National³?

Було побачення з Миколою. Річ дуже подобається. Поділяє майже все, але... гадає, що людство ніколи не було ще щасливе. Що тепер тільки ми йдемо до певного стану рівноваги, що він не хотів би помінятися з первісною людиною, що не мала нашої розвиненої свідомості, що... і т. подібне. Він не знайомий з історією людства, щоб могли сперечатися, але. Конкретно ж все добре, але грошей нема на видання. Через кілька місяців, можливо, бо вони розпочинають видавництво : брошурки по 2/4. Але це все в проекті. Коли б ми знайшли гроши, – вони б видали під своєю фірмою з радістю.

Я забрала рукопис додому до твого розпорядження. Сама ж наведу справки про ціни. Пані Шап[овалова]⁴ каже, що аркуш (16 ст[орінок]) коштує 1000 пр[имірників] 2600 fr. Мені здається, це дуже дорого. Ставлення до тебе надзвичайно добре. Ще б пак!

Добре, що сказав до нас не кликати. Живуть вони в дуже злих умовах: темно, тісно, а головне – повно народу завжди.

Ґрунт, на якому вони порозуміваються з роб[ітничими] груп[ами] (Ф[ранції])⁵, дуже нетрівкий. Робітники дозволяють М[икол]і робити, що він хоче. Таким чином, в роб[ітничому] органі число 2⁶ надрукована програма, цілком взята з с[оціал]-р[еволюційної] програми. Традиції Шевченка, Драгоманова. Микола хвалиться, що це він їм склав і програм і, здається, ціле число. А тепер, коли вони починають пручатися, затуляє їм рота "їхнім" програмом.

Писали вони тобі, що не в опозиції до М[оск]ви тому, що вважають опозицію можливу тільки для тих, хто входить в організацію. А позаяк вони до К[омуністичної] П[артії] не мають відношення, вони й в опозиції бути не можуть. Тебе ж за твої опозиційні настрої готові причислити до троцькістів (через це саме)! Досить плутане пояснення, правда? В кожному разі, прихильності до М[оск]ви в ніх немає. І це добре знає Микола й тому вважає можливість співпраці з ними. Партійної роботи М[икола], власне, не веде. Його головна та одинока діяльність – це Укр[аїнська] Громада, а в тій Громаді є все, що завгодно: с[оціалісти]-р[еволюціонери], с[оціалісти]-д[емократи], радикали, безпартійни (головним чином) та всі інши. Я пробувала намацать ґрунт щодо ролі евентуальної Ф[едерації]. Але М[икола] рішуче заявив, що Москва абсолютно укр[аїнською] еміграцією не цікавиться. Припинила всі фонди і посилає тих укр[аїнців], що хотять з нею працювати, або до польських москутерських, або до руських таких самих організацій. Це він говорить з повною певністю. І це вже два роки, як це систематично провадиться. Члени бувших орган[ізацій] розбіглися хто куди. Поприставали й до громад, до с[оціалістів]-р[еволюціонерів], до фашистів від страху бути викинутими з Ф[ранції]. В Робітн[ичому] Союзі є два пів-інтелігента: Ф[еренц]⁷ і ще один. Задаються вони дуже, а самі не знають, скільки їх. Здається, не дуже багато. Щодо того, щоб викликати до Ф[ранції] роб[ітників] з Галичини, то Ш[аповал] дав мені вказівки технічного характеру. Я розповім, бо ти ж зараз не будеш його викликати? Грошей на це також нема в М[икол]і.

Мені більш усього на світі хотілося б бути з тобою, навіть не вдома з роботою, а хоч на пустельній землі. Але тепер вже швидко будемо разом. A[ndré] G[ide] не затри [продовжено над текстом першої сторінки, перевернувши аркуш] має, я сподіваюсь. Стараюсь не хвилюватись, думаючи про побачення. Будь ясний, мій єдиний. [Над текстом першої сторінки навкіс, між рядками "шапки" поштового паперу, дописано:] *Всіма думками, всіма мислями з тобою, Люб мій єдиний.*

Твоя

Закуток. 9-XI-37

Моя єдина, вчора від тебе було два листи, тому я сьогодні покараний, – ні одного. Так і треба, щоб не дуже зникав.

Новин у мене ніяких, якщо не рахувати двох листів: один од Маратюшки, а другий від Данищука¹. Маратюша нічого не пише, а тільки прислав конспект “Нарису програми”. Досить добре зроблений, оскільки я можу судити з першої сторінки. Це, мабуть, для його лекцій про етику, які він має читати в Ніці. Він мені казав про це і навіть питав, чи я не маю нічого проти того, щоб він включив у цикл і лекцію про конкордизм. Звичайно, я нічого не маю проти, “а как раз обратно”.

Данищук пише, що хоче виїхати з Галичини і питає, чи можна улаштуватися йому з родиною в південній Франції (себто біля нас, гадаю). Він має клапоть землі та господарство і коли б це все ліквідував, то міг би виручити тисяч 6 злотих (35 000 фр[анків]).

Я не думаю, щоб можна було з цими грошима купити щось, що могло б прогнати їх. Але для арендування^{*}, для курівництва², для ржанки (яурта)³, цих грошей було б досить. Так йому й хочу відповісти. Може, воно й не погано було б, коли б свої люди оселились десь недалеко від нас. Він дуже симпатичним мені здався. Її (жінку), здається, я не знаю. Може, бачив і її тоді, в той вечір, як бачив його? Здається, ні.

З його листа я зрозумів, що він має бути на Парижській конференції (“виставці”, як він пише). Це добре. Ми з ними зійдемося у позиціях, він належить до моїх прихильників.

Сьогодні знову сонце, тиша, теплість. Зранку був “стьопчик”, і це дає думати, що погода зміниться (вже хмаряна мряка затягає небо). Хотів за погоди зорати жасмін, але земля така мокра і так трудно самому, що мусів кинути. А Воно цей тиждень не може допомогти, зайнятий. Значить, знову дощ намочить і знову не можна закрити жасмін і зорати сад. Біда!

Що ти робиш тепер (вівторок 14 г[один] 30)? Можливо, розшукуєш A[ndré] G[ide], щоб йому сказати, через що ти поспішаєш мати з ним побачення? Чи вже пояснила? Сподіваюсь, ти вже одержала мого листа, в якому я писав про це? (Послав у неділю).

Отонелиха мене “усугубляє”, знову прислала мені (в неділю) макаронів (здається, я тобі вже писав про це?) Втретє вже. Ясно, що треба тобі швидче вертатися, щоб припинити цю опіку наді мною.

Заплющив очі і послав підсвідомчика в Париж, щоб найшов тебе і міцно-міцно, гаряче і ніжно (в той же час, не брутально) обняв тебе. Добре він справився з завданням? Напиши.

Твій

[Ліворуч від основного тексту дописано:] От уже зовсім затягається сонце мрячкою. Верещить дитина у Sorgent'ів⁴. Вранці верещала у Воно'ів. Курка істерично кудкудака. Сірко гука з усієї сили: “Агов- агов!”

[На першій сторінці листа ліворуч від основного тексту дописано:]

Зараз іду в круговоморско – рібонський вояж. Тепер я вже туда й назад хожу до Каніва. Зовсім легко. Бере це 2 ½ год[ини]. Думається під ходу краще, ніж під вело.

[Перевернувши аркуш, В. К. зліва від дати дописав:] Хочу сподіватися, що на цьому тижні справа з виданням книжки виясниться.

[Праворуч від дати:] Коли ж будеш бачити, що це “надовго и всерьез”, то думай над тим, кому доручити і збирайся додому, нема сенсу тобі сидіти там.

* Підкреслено хвилястою лінією.

Закуток. 10-XI-37

Значить, ти вже переїхала і то до Ж[анни]. Я задоволений, що до Ж[анни], а не до Babetok. Тут ти будеш корисніша і тобі самій буде приємніше.

Можливо, що в тебе вже щось вияснилося з A[ndré] G[ide]м і ти вже матимеш побачення? Коли б уже швидче й цю справу залагодити. Досадно, розуміється, виїжджати, коли ти вже там, коли найкраще, ніж хто інший, можеш зробити її, але ж коли виявляться якісь дуже складні труднощі, то... треба вертатися додому. Будемо старатися звідси зробити що-небудь. Або ж підождемо до січня, коли, може, поїдемо на конференцію. Дійсно, чи буде ще вона? Чи вже не відкладено знову? Розуміється, ми поїдемо вдвох. Тепер ми не будемо розлучатися без крайньої необхідності (ну, абсолютно нема на що обом їхати). Такої необхідності їхати мені самому на конфер[енцію] немає. Навпаки, з огляду на всякі божевільні вчинки ГПУ, треба нам бути обережними й принаймні зробити тим божевільним злочинцям якомога труднішим виконання їхніх вчинків, або й зовсім неможливим. Можливо, що щодо мене в цієї милої інституції ще ніякого наміру немає (я навіть “твердо готовий думати”, що таки немає), але... хто ж може ручитися за логіку, послідовність, розсудність цих явно хворих людей? Тому вважаю, що краще нам бути вдвох раз у раз. Для нас таке завдання є найбільша нагорода нам і тому виконувати його ми будемо дуже охоче. Правда? Та й Іванищу це заявимо. І я думаю, що воно не тільки не буде проти, а ще й задоволене буде, бо з нього до певної міри здійснюється деяке зобов'язання.

Одже, коли б тепер виявились непереборні труднощі з виданням програми, зв'язані з невідомо як довгим сидінням твоїм у Парижі, то краще тобі залишити справу й виїхати додому. Я беру найгірший випадок, коли A[ndré] G[ide] одмовиться не тільки сам допомогти, але й порадити когось. Коли абсолютно нічого конкретного в тебе не буде на увазі. Але це, здається, занадто песимістичний штандтпункт. Можливо, що ти матимеш певні конкретні вигляди на успіх, тільки не так швидко, як би нам хотілося. Ну, тоді, хоч-не-хоч треба потерпіти, почекати, лишитися ще в Парижі.

За мене не турбуйся, голубонько, я не тільки не перетомлююсь роботою, а майже зовсім не роблю, бо неможливо робити. Мабуть, дійсно, доведеться покликати когось, щоб руками загорнув жасмін. Але для цього ще є часу багато. Будь завзята, будь весела, будь собою. Твій. Вітай сердечно Hande'ів.

[Над основним текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Тобі хоч релятивно-добре в Ж[анни]? Чи добре спати? Боюсь, що ні. Може б ти все ж таки переїхала до готелю, хай хоч на кілька днів?

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Хмарно, свіжо, але зовсім не холодно у нас. Я хожу зараз без пальта і навіть ввечері ніколи не відчуваю холоду. А жасмін закривається тільки від небезпеки морозів, а надто снігу з морозом, що тут буває дуже рідко.

[На першій сторінці листа, перевернувши аркуш, В. К. дописав над текстом, ліворуч від дати:] Чи ти вже трошки задоволена, що з будинком улаштовано справу? Чи все є ще сумніви, непокій, “порожнеча і смутність”?

[Праворуч від дати:] Всі сусіди наші посилають тобі привітання. Поштова панійка вважає, що ти вже занадто довго “гуляєш”.

[Ліворуч від основного тексту дописано:] Все ж таки, – ще раз, – мені не ясна фізіономія “Роб[ітничого] Союзу”. Супроти поляків вони можуть бути й свідомими й освіченими. А супроти Москви чогось немов би й несвідомі, й неосвічені. А в той же час свідомості на осуд позиції фурфістів у них вистачило. Підозріло.

№451

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[10 листопада 1937]

Мій Ясний, мій прекрасний, мій все!

Тільки що була в A[ndré] G[ide]. Він прийняв мене дуже привітно. Сказав, що знає тебе. Прочитав листа при мені й читаючи казав: “oui, oui, toujours la même chose”... Потім: Я не маю часу читати, страшенно обтяжений працею, всі мені несуть рукописи. Але це мене цікавить. Дайте рукопис. Подивився, одкрив якраз на сторінці, де було про його. Потім каже: “Назва не годиться, треба назвати інакше. Лишіть мені рукопис. І лист я *garderai précieusement*”². Та фраза, що будь Ленін живий, все було б як тепер є, дуже його вразила. Це дуже сміливе твердження, каже. Німці його засипають утопіями. Я все йому пояснила, хоч він більше дивився рукопис, а ніж слухав мене. Нарешті, я попрохала побачення³.

Тепер не знаю, що робити з грошима. Переслати тобі частину, або послати на конто⁴? Забула № нашого біжучого рахунку. Напиши.

У мене ніжність до фурфістів. Так, всім нам ще треба бога. От і я без його не можу, хоч і стара конкордистка. Але я буду старатись. Так, мій любий? Ще трошки, трошки й ми будемо разом. Тепер, коли все заспокоюється, – опадають мої нерви. Я мушу ще щось собі вигадати. Почну ходити до бібліотеки шукать матер’ялів до книги. Згода?

Сьогодні холодно, як в зимі. А в тебе? Вода *est très bonne* як купаюсь⁵ також. Ніс червоніс на вітрі. Чи ти й тепер ходитимеш пішки до Каніва? Дістань в Каті в *lingerie*⁶ кацавейку, а то, боюсь, холодно тобі.

[Зліва від основного тексту дописано:] З ніжністю, радістю безмежною обіймаю тебе Твоя.

№452

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Мужен, “Закуток” – Париж]

[11 листопада 1937]

Закуток. 11-XI-37

Чекаю, що сьогодні (четвер) якраз буде від тебе лист, посланий тобою в вівторок, і буде в ньому вже якийсь повідомлення про побачення з A[ndré] G[ide]’м і про все те, що зв’язане з ним. І ніякого від тебе листа немає. З цього я роблю висновок, що в тебе нічого нового на вівторок не виявилось. Прийшов тільки лист од Мар’янки, який тобі й пересилаю. Видно, що конче хочеться людинці похвалитися своїм “щастям”. Коли люди з гіпертрофованим егоїзмом неприємні й жалюгідні в їхньому нещасті, то в їхньому щасті вони бувають просто огидні. А в цієї людинки гіпертрофія егоїзму цілком виразна.

У нас дме північний вітер, найнеприємніший з усіх, навіть у мене якісь початки головного болю. Зараз піду до Каніву змінити в бібліотеці книгу. Найшов справді хорошого автора: Somerset Mogham¹. Одна його книжка вже була в нас, але вона не дала мені такого вражіння про автора як друга. Коли приїдеш, ражу почитати його.

Метеорологія поганенько діє на стан. Але я знаю, що це – метеорологія і не надаю ніякої ваги “настроям”. Та й соромно було б звертати на такі дрібниці яку-будь увагу, – в світі діється стільки не метеорологічного “настрою”, а кривавого жаху, божевілля, стільки дійсного страждання, що таким багатіям, як ми, справді, було б соромно, коли б ми собі дозволяли найменше скигління. Будьмо, Кохонько, й на майбутнє пам’ятаймо й сміймося з наших маленьких страждань, неудач, неуспіхів, перешкод. Навіть з великих, голубонько, ми маємо підставу сміятися, як має підставу сміятися мільйонер, коли в нього не вдаються якісь тисячні справи. Поки ми маємо наші “мільйони” (конкордизм і нас самих), все інше є тільки “тисячні” неудачі, неуспіхи, прикрощі, труднощі. Одже, життя для життя, а життя прекрасне. І яке б ще прекрасне могло воно бути для всього світового Іванища,

коли б воно бідне не було таке страшенно хворе. Читаю газету й наче через це віконце заглядаю в “палату” божевільних. І мимоволі не раз згадаю колишнє своє мимовільне заглядання. І їй богу, ті “психушки” були здоровіші й “щасливіші” за цих “щасливих”, що живуть в “найщасливіших країнах світу” – (СРСР, Німеччина, Італія, Японія і т.д.).

Ти, мабуть, читаєш якусь руську газету і знаєш про новий подвиг милого “союзника”, про готування замаху на Керенського? І, напевне, ніякого “представлення” фр[анцузький] уряд не зробить Москві, – союзник, образиться, розсердиться (знамените “не викликати невдоволення Москві”). Не тільки, очевидно, бідні, слабенькі чехи, але й дужчі французи, живуть під цим страхом. А ті шантажують на цьому страху і поводяться майже як у себе.

Бідне Іванище, тіпається в гострому приступі хвороби.

[Зліва від основного тексту дописано:] Пробував трошки поорати. Нічого, можна. Ще не зовсім виробилась техніка на тому жасміні. Але потрошки, не хапаючись, можна виробити. Коли постоїть погода, то я, працюючи вдень по одній годині (всього по годині!), хутко закінчу оранку всього жасміну.

[Над текстом, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Я майже ні з ким не балакаю. Дні мої минають у мовчанні. Але думки зате такі балакучі, такі голосні, часом аж крикливі.

[Під текстом першої сторінки, перевернувши аркуш, В. К. дописав:] Ввійшов у місто і згадав, що сьогодні свято, бібліотека зачинена. Ну, що ж. Стало досить холодно. Море – суворе, темне, холодне. А все вітер з півночі.

[Зліва від основного тексту дописано:] Одже, мій єдиний на світі Маймун, мій Крох, мій Люб, хай тобі буде ясно, бадьоро, завзято й радісно скрізь і раз у раз. Чуєш? Хай буде! Твій.

№453

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Мужен, “Закуток”]

[12 листопада 1937]

Париж, 12-ХІ.

Мій син рідний!

Сподіваюсь, що ти вже маєш листа ех'press про побачення моє з A[ndré] G[ide]'m? Яюсь довго тепер ідуть листи; або мені тільки так здається? Чекаю з нетерплячкою знаку від G[ide]. Хоч він і попередив, що раніше тижня не зможе дати відповідь. Все говорить за те, що він буде активний в цій справі, буде “нашим” хоч частково. Як же могло б цього не бути, раз він бажає добра людству? Правда ж, мій!? Коли б він був таким, як повинен, то він знайде видавця сам, а мені скаже їхати додому, бо стає вже майже неможливо довше лишатись тут: ти надзвичайний, мій, що так спокійно кажеш мені лишатись, скільки треба для справи. Ти, звичайно, маєш рацію: раз вже я тут, то треба це перебування використати. Треба, щоб потім не робити собі докорів за передчасний виїзд з Парижу. Але я просто не можу в'явити собі, як я ще лишуся тут.

Спасибі тобі, моє щастя, за твої чудесні листи, за те, що не даєш а ні психічним, а ні метеорологічним причинам робити в тобі депресію. Старайся якомога більше розважатись. Ідь до Каніва, йди в кіно, в кафешку, напиши Раєчке, вона вже близько тебе. Це добре, що не перевтомлюєшся фізично. Хай вона для тебе завжди буде “belle”! Ти такий прекрасний, такий чистий, гармонійний, мені здається, що не може бути другого такого як ти, і зрозуміло, що тебе починають обоговлювати й інші. Коли б я могла бути достойна тебе, справжньою конкордисткою. Я знаю, що в мені ще багато старого, машинального, буденного. Мені треба довго очищатись, щоб зробитись хоч трохи подібною до тебе. Це не екзальтація, це справжня правда й правильна оцінка.

В Ж[анні] мені добре. Сплю краще, ніж раніше в себе. Їм також краще, регулярніше, більше. Якщо мені буде незручно, переїду до готелю, але ж мені вже

не довго бути в Пар[ижі], сподіваюсь. Коли б потрібно було для справи видання книги лишатись, – я лишуся. Це наша головна зараз задача. Але мені нелегко писати це, а робити ще трудніше.

[Перевернувши аркуш, Р. Я. під основним текстом дописала:] *На добраніч, мій ясний. Всіма думками, всім тілом Твоя!*

“Пос[ледние] Нов[ости]” читаю дуже рідко. Числа, про яке ти пишеш, з новими гнустностями ГПУ-істів, я не бачила. Невже й Франція дозволить взяти себе на віжках, як Чехія? Це – сором для такої великої країни. Дійсно, світ збожеволів. Іноді хочеться стрибнути десь в безодню, щоб не бачити, не чути того, що тепер робиться. Так, дім божевільних. І так шкода стає людства, й така огида бере одночасно.

Бачила Scuder'ку. Взяла дозвіл зрубати дерево, це на випадок продажу будинку. Хай маємо це в себе. Вона хоче також продати частину свого терену. За ательє та дворик, що торкається нашого, хоче 150.000. Це не дорого? Lagrange приводив покупців, але потім нічого не написав, значить, не підійшло. Починає, здається, трохи збільшуватись ціна, але дуже помалу. Якби нам запропонували 250, ми б взяли. Правда? Я гадаю, що 12 тисяч найомної платні збільшать шанси продажу будинку, коли б ми цього забажали. Але тепер ми про це ще не будемо клопотатись. І про продаж Закутку також ні? Я бачила новий зайом по 6%, без податків. Це вже інтересно. Але це місто Париж випускає, а воно не дуже-то багате. От знову хочать збільшити платню в metro за білети.

Тепер, коли я живу в хаті, де тепло, мені стає сумно думати, як це ти без палива, мій рідний! Раніше про це не думалось якось. Напиши, чи не дуже це тяжко тобі?

Коли я читаю, що ти береш соняшні купелі, мене обхоплює радість за тебе й за себе. Ми мудрі тим, що зробили так наше життя. Жити в великому місці мені нестерпно.

Бачила Бабеток. Знаю, що ти їм написав і що вони дуже тим зворушені. Чула грузинські пісні. Їла салату, зупу, сир і яблука. Вони всі четверо: Анета, Ірен, Макарашвілі з донькою майже по натюрістськи годуються, книжки читають і все так інше. Але я не дуже вірю, що все це серйозно!

[Аркуші цього листа в архіві переплутано].

Коментарі

№ 445

¹ *Independent News, Service de Presse Hebdomadaire du Bureau d'Informations Franco-Britanniques, 219, rue St. Denis Paris, Tel. Cen71-96* – Незалежні новини, Служба щоденної преси Франко-британського інформаційного бюро, № 219, вул. Сен-Дені, Париж.

² *Dorgeles* – Доржелес Ролан (Dorgelès Roland) (справжнє прізвище Лекавелє Lecavelé) (1886–1973) – французький письменник, сценарист, член Гонкурівської академії з 1929 р., з 1955 – її президент. Брав участь у Першій світовій війні. Автор антивоєнного роману “Дерев'яні хрести” (1919), антиколоніальних нарисів “Дорога мандаринів” (1925). Відвідав СРСР, від побаченого не був захоплений, своїми враженнями поділився у книжці нарисів “Хай живе свобода!”.

³ *toujours – toujours* (фр.) – завжди.

№ 446

¹ *“que diable!”* – que diable! (фр.) – якого біса!

² *Потім “Плян” повинен принести прибуток* – ідеться про “План конкордизму”.

³ *моя книжка також має з'явитись* – ідеться про книжку щодо годування овочами та фруктами, яку з ініціативи Володимира Кириловича мала написати Розалія Яківна для України.

⁴ *proprietair'ovi* – propriétaire (фр.) – власник, господар; locatair'ovi – locataire (фр.) – наймач, квартирант.

№ 447

¹ *Леночка* – ідеться, очевидно, про Єлену Давидівну Гоґоберідзе, акторку, сестру грузинського революційного діяча Левана Давидовича Гоґоберідзе, близьку знайому В Винниченка ще з початку 1920-х років.

² *12 – X* – тут, очевидно, помилка. Має бути 12–XI.

³ *Constat зроблено?* – *Constat* (фр.) – акт, протокол, офіційна констатація факту.

№ 448

¹ *La Rotonde en Montparnasse* – “Ротонда” на Монпарнасі – кав’ярня-пивбар, одне зі знаменитих місць відпочинку літераторів, митців та інтелектуалів на бульварі Монпарнас.

² *105. Bd. du Montparnasse Paris* – №105 на бульварі Монпарнас – це адреса кав’ярні “Ротонда”.

³ *наш рахунок через Compt[oir] National* – ідеться про Comptoir national d’escompte de Paris (CNEP) – Національну облікову контору Парижа, один із найстаріших депозитарних банків Франції, створений після економічної кризи 1847 р., коли внаслідок краху 829 банківських установ у 1846-1848 рр. і піднесення революції 1848 р. монетарні ринки було паралізовано. Щоб зупинити блокування банківської системи і спад економіки, 10 березня 1848 р. тимчасовий уряд прийняв декрет про створення облікових банків на місцевому рівні для надання короткострокових кредитів. CNEP, Товариство зі статутним капіталом у 20 млн. франків на третину було забезпечене коштами підписантів, переважно представників корпорації власників книгарень та видавців, на третину – облигаціями міста Парижа, на третину – бонами державної скарбниці. Повністю незалежним від держави CNEP стає в 1854 р.

⁴ *Пані Шаповалова* – ідеться, очевидно, про Антоніну Шаповал – дружину Миколи Шаповала.

⁵ *роб[ітничими] груп[ами] (Франції)* – ідеться про робітничі групи у Франції, що об’єдналися в Український Робітничий Союз (див. лист № 420, пр. № 5, 6).

⁶ *в роб[ітничому] органі число 2* – ідеться про “Бюлетень” преси органу “Народні Вісти”, який був органом Українського Робітничого Союзу у Франції (див. лист № 420, пр. 6).

⁷ *Ф[еренц]* – Див. лист № 420, пр. 5.

№ 449

¹ *від Данищука* – Данищук – як видно з листа В. Винниченка, це був його прихильник, соціаліст, що мав намір взяти участь у роботі Паризької конференції опозиційних соціалістичних партій. У такому ж контексті його прізвище зустрічається в листі К. Станіславського до В. Винниченка, у якому Станіславський просить повідомити, коли буде конференція, а коли конгрес, що планувався в Барселоні, бо “Т[овари]ша Д[анищу]ка треба заздалегідь повідомити, а це можу зробити тільки я, бо ми, враховуючи обставини в Польщі, виробили умовну мову свого листування” (Архів ВУАН (США). Ф. 138. В. Винниченко). (Висловлюю велику подяку науковому співробітнику Архіву Тамарі Скрипці за надану копію цитованого листа). Більше ніяких відомостей про особу Данищука виявити, на жаль, не вдалося.

² *для курівництва* – курівництво – розведення курей.

³ *для рязанки (яурта)* – яурт – кисломолочний продукт із овечого молока.

⁴ *Верещить дитина у Sorgent’ie* – Sorgent’i – муженські сусіди Винниченків.

№ 451

¹ “*oui, oui, toujours la même chose* – так, так, завжди одне й те саме (фр.).

² *garderai précieusement* – *garder précieusement* (фр.) – дбайливо зберігати; тут “зберігатиму дбайливо”.

³ *я попрохала побачення* – свої враження від цього повідомлення Розалії Яківни Володимир Кирилович записав у щоденнику 12 листопада 1937 р.: “Лист-експрес] від Кохи (Тільки що мала побачення з А. Ж. Дуже добре прийняв її. Про мене знав. Рукописом зацікавився. Обіцяв через тиждень дати відповідь. Передмову – навряд. Помогти видати? Теж нічого певного). Отже виникає питання: коли передмову не дасть і видати не допоможе (дав передмову до книжки Томаса Манна), а де взяти видавця – не знає). То навіщо було лишати в себе рукопис? Хіба що дуже зацікавить річ, тоді вживе свого впливу й, можливо, передмову дасть?” (Винниченко В. Щоденники / публікація і примітки Г. Сиваченко // Київська старовина. – 2001. – №1. – С. 98).

⁴ *послати на конто* – конто – рахунок.

⁵ *est très bonne як купаюсь* – *est très bonne* (фр.) – дуже хороша.

⁶ *в lingerie* – *lingerie* (фр.) – комірчина для білизни, білизна.

№ 452

¹ *Somerset Mogham* – Вільям-Сомерсет Мбем (англ. *William Somerset Maugham*; 1874–1965) – англійський письменник, драматург, дипломат, агент британської розвідки, один з найпопулярніших прозаїків 1930-х років, автор 78 книжок.

Далі буде.

Упорядкування, примітки та коментарі

Надії Миронець.

Переклад текстів із французької

Зої Борисюк.

м. Торонто, Канада

м. Київ

Отримано 20 березня 2018 р.